

ПРАВООХОРОННА ДІЯЛЬНІСТЬ

УДК 343.343.5

DOI 10.59226/3041-1971.2.2025.6-15

БЕЙКУН Андрій Леонардович

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри правового забезпечення
та правоохоронної діяльності
факультету забезпечення державної безпеки
Київського інституту Національної гвардії України
ORCID 0000-0002-4895-1361

ПЕЛАГЕША Олександр Григорович

кандидат юридичних наук,
викладач кафедри правового забезпечення
та правоохоронної діяльності
факультету забезпечення державної безпеки
Київського інституту Національної гвардії України
ORCID 0000-0003-4158-5888

МИНА Володимир Валентинович

кандидат юридичних наук,
викладач кафедри правового забезпечення
та правоохоронної діяльності
факультету забезпечення державної безпеки
Київського інституту Національної гвардії України
ORCID 0000-0002-1523-4737

ЮРИДИЧНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА САМОВІЛЬНЕ ЗАЛИШЕННЯ ВІЙСЬКОВОЇ ЧАСТИНИ АБО МІСЦЯ СЛУЖБИ: ПРОБЛЕМИ КВАЛІФІКАЦІЇ, РЕАЛІЗАЦІЇ, ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД РЕАЛІЗАЦІЇ

У статті визначено та розкрито зміст окремих теоретичних і практичних проблем, пов'язаних із юридичною відповідальністю за самовільне залишення військової частини або місця служби (СЗЧ) та звільненням від неї.

Доведено, що правильна кваліфікація юридичної відповідальності за СЗЧ, разом із запровадженням дієвого механізму звільнення від неї, є запорукою підтримання необхідної чисельності підрозділів Сил оборони, рівня їх боєздатності у забезпеченні захисту України від російської агресії.

Установлено, що запровадження принципу часткової декриміналізації юридичної відповідальності за СЗЧ об'єктивно обумовлює певні проблеми його реалізації, пов'язані, зокрема, із: а) розумінням нормативного змісту ст. 407, 408 КК України, ст. 172.11 КУпАП; б) кваліфікацією юридичної відповідальності за СЗЧ; в) дією

механізму звільнення від юридичної відповідальності за СЗЧ. Виявлено та розкрито окремі проблеми нормативного змісту ст. 407 КК України та ст. 172.11 КУпАП, як-от: а) закріплення вичерпного переліку ситуацій нез'явлення без поважних причин; б) відсутність закріплення поняття поважної причини; в) відсутність за- кріплення критеріїв самовільності.

З метою вдосконалення підходів до розуміння нормативного змісту ст. 407 КК України, ст. 172.11 КУпАП запропоновано розуміння понять поважної причини, самовільного залишення військової частини або місця служби, механізму звільнення від юридичної відповідальності за СЗЧ.

Виявлено та розкрито зміст окремих проблем кваліфікації юридичної відповідальності за СЗЧ, таких як: а) міра (ступінь) суспільної небезпеки СЗЧ; б) відмежування СЗЧ від дезертирства; в) визначення часового виміру СЗЧ.

Запропоновано розуміння механізму звільнення від юридичної відповідальності за СЗЧ як сукупності нормативних, інституційних та організаційних складових, які комплексно регулюють питання щодо: а) порядку звернення військовослужбовця, який прийняв рішення щодо добровільного повернення із СЗЧ, до уповноваженого органу; б) проходження відповідної процедури в межах компетенції відповідного органу або/чи судового розгляду; в) проходження процедури переведення (факультативно); г) поновлення на службі; г) відновлення грошового та інших видів забезпечення.

Установлено, що сьогодні зазначений механізм перебуває на стадії становлення, тому йому притаманні певні недоліки, які може бути усунуто шляхом удосконалення нормативного регулювання та застосування відповідних інструментів.

Ключові слова: самовільне залишення військової частини або місця служби; проблема; декриміналізація; юридична кваліфікація; юридична відповідальність; звільнення від юридичної відповідальності; механізм.

Постановка проблеми. Самовільне залишення військової частини або місця служби (СЗЧ) сьогодні є одним із найпоширеніших правопорушень серед військовослужбовців складових ЗСУ (Збройних Сил України), інших складових Сил оборони, що обумовлює серйозні виклики у контексті забезпечення військової дисципліни, від якої безпосередньо залежить стан боєготовності та боєздатності армії в умовах сьогодення.

За даними Офісу генерального прокурора, в 2024 р. було зареєстровано 66,2 тис. кримінальних правопорушень за ст. 407 КК України «Самовільне залишення військовослужбовцем військової частини або місця служби» та 23,2 тис. кримінальних проваджень за ст. 408 «Дезертирство». Кількість правопорушень за обома статтями, порівняно з 2023 р., зросла у 3,7 разів, і нині становить п'яту частину всіх зареєстрованих кримінальних правопорушень в Україні [1]. Зазначену небезпечну тенденцію вчасно і об'єктивно оцінив законодавець, що спонукало до запровадження принципово нових підходів до юридичної відповідальності за здійснення визначених за ст. ст. 407, 408 КК України, ст. 172.11. КУпАП військових правопорушень.

Основу СЗЧ, як протиправного явища, становить цілий комплекс чинників і причин соціального, економічного, особистого, міжособистісного тощо

характеру. Проте на четвертому році повномасштабних воєнних дій суттєвого значення набувають моральна втома від тривалих термінів служби; невідомість строків демобілізації; не вирішення багатьох проблем забезпечення; послаблення у певній частині військовослужбовців мотивації до служби.

Проблеми попередження, протидії та реалізації юридичної відповідальності за СЗЧ завжди були одним із найважливіших напрямів військового управління, юридичної науки та практики. Однак, з урахуванням новітніх змін у законодавстві, змістом яких є декриміналізація відповідальності за СЗЧ, окремі аспекти, пов'язані із розумінням, кваліфікацією та реалізацією зазначеного інституту, потребують додаткового розгляду.

Аналіз актуальних наукових досліджень і публікацій. У юридичній науці існує чимало досліджень з проблем юридичної відповідальності за злочини проти устанавленого порядку проходження військової служби, до яких належать правопорушення, передбачені ст. 407 КК України, ст. 172.11. КУпАП. Зокрема, кримінальній відповідальності за військові злочини присвячено ґрунтовні наукові праці С. О. Харитонова [2], А. М. Ониськіва [3]. Поняття та кримінологічна характеристика СЗЧ були предметом розгляду для Ю. В. Бауліна, С. В. Вітвіцького, С. Б. Гавриша, С. В. Гринчака, Ю. В. Гродецького, І. М. Коропатніка,

М. А. Микитюка, О. О. Павлюка, С. В. Петкова та ін. Аналізом законодавства у сфері юридичної відповідальності за СЗЧ займалися Ю. М. Веселов, П. С. Єспринцев, М. І. Карпенко, Н. А. Орловська та ін. З початком повномасштабної збройної агресії розроблення проблем СЗЧ у представників юридичної та військової науки активізувалася. Кримінологи А. М. Шульга та О. Д. Міненков зосереджують свою увагу на прикладних аспектах застосування ст. 407 КК України [4]. У науковій праці П. Г. Висоцького [5] проаналізовано поняття СЗЧ, його склад. Особливостям юридичної відповідальності за СЗЧ, здійсненого в умовах воєнного стану або бойовій обстановці, присвячено наукову працю А. Л. Замахіна [6]. У дослідженнях Н. В. Коломієць та Є. Ю. Лугини [7; 8] проаналізовано об'єктивні і суб'єктивні ознаки СЗЧ як військового правопорушення, обґрунтовано його суспільну небезпеку, виокремлено деякі проблеми кваліфікації. Аналізу правових позицій Верховного Суду у питаннях кваліфікацій дій, пов'язаних із СЗЧ, присвячено наукову працю З. А. Загинеї-Заболотенко [9].

Проте сьогодні у зв'язку із набуттям чинності законодавства, яке має на меті декриміналізацію відповідальності за СЗЧ [10; 11], та, зважаючи на формування відповідної практики їх реалізації, постає необхідність аналізу наявних теоретичних та практичних проблем зазначеної сфери. З-поміж них: а) проблеми нормативного змісту ст. 407, 408 КК України, ст. 172.11 КУпАП; б) проблеми кваліфікації юридичної відповідальності за СЗЧ; в) проблеми механізму звільнення від юридичної відповідальності за СЗЧ.

Метою статті є: розкрити основні теоретичні та практичні проблеми, пов'язані з юридичною відповідальністю за СЗЧ та звільненням від неї. Для досягнення зазначеної мети, із застосуванням *методів* юридичного аналізу, юридичної герменевтики та юридично-порівняльного, буде реалізовано *завдання*: 1) проаналізувати окремі законодавчі норми та основні поняття і категорії, пов'язані із СЗЧ, юридичною відповідальністю за СЗЧ, звільненням від юридичної відповідальності за СЗЧ; 2) розширити межі їх тлумачення; 3) сформулювати пропозиції щодо вдосконалення їх змісту.

Виклад основного матеріалу. Аналіз *проблем, пов'язаних із нормативним змістом ст. 407, 408 КК України, ст. 172.11 КУпАП*, потребує звернення уваги на те, що будь-яка стаття нормативно-правового акту є формою вираження норми права як цілісного,

логічно завершеного державно-владного веління, яке встановлює правила поведінки. Правильне розуміння статті нормативно-правового акту є необхідною умовою її ефективної реалізації. Водночас аналіз норм ст. 407 КК України, ст. 172.11 КУпАП, на основі яких реалізується юридична відповідальність за СЗЧ, засвідчує, що їх диспозитивний зміст є майже тотожним, зокрема, у частині опису зовнішнього вияву протиправної поведінки, що не виключає помилки при кваліфікації правопорушень та визначення виду юридичної відповідальності за їх здійснення. Крім того, саме формулювання диспозицій має певні лакуни та неточності. Зокрема, такими вважаємо: а) закріплення вичерпного переліку ситуацій нез'явлення без поважних причин; б) відсутність нормативного закріплення поняття поважної причини; в) відсутність нормативного закріплення поняття самовільності.

Аналізуючи зміст поняття СЗЧ, зазначимо, що воно є центральним елементом диспозиції ст. 407 КК України та ст. 172.11 КУпАП, проте у них ніяк не роз'яснюється. Законодавець передбачає дві форми поведінки військовослужбовця як об'єктивної сторони правопорушення СЗЧ: а) активної – самовільне залишення військової частини або місця служби військовослужбовцем строкової служби; б) пасивної – нез'явлення вчасно без поважних причин на службу у разі звільнення з частини, призначення або переведення, нез'явлення з відрядження, відпустки або з лікувального закладу. Акцентуємо на тому, що особливістю диспозицій ст. 407 КК України, ст. 172.11. КУпАП є закріплення вичерпного переліку ситуацій, які слугують фактичною підставою СЗЧ. Зокрема, це неповнення або несвоєчасне повернення зі: 1) звільнення; 2) відрядження; 3) відпустки; 4) лікувального закладу; а також 5) прибуття у порядку призначення чи переведення. Вважаємо, що такий прийом штучно обмежує коло ситуацій, результатом яких може бути нез'явлення на службі у визначений час, оскільки реальні життєві ситуації можуть бути більш різноманітним. Тому питання щодо наявності/відсутності поважних причин, на які зважають у процесі кваліфікації, у кожному конкретному випадку суд вирішує окремо. З урахуванням зазначеного, вважаємо можливим удосконалити диспозиції ст. 407 КК України, ст. 172.11 КУпАП шляхом їх викладу у такому формулюванні: «Самовільне залишення військової частини або місця служби військовослужбовцем строкової служби, а також нез'явлення його вчасно без поважних причин на службу

у разі звільнення з частини, призначення або переведення, нез'явлення з відрядження, відпустки, лікувального закладу тощо (...)).

Аналізуючи проблему відсутності нормативного закріплення у статтях, що встановлюють юридичну відповідальність за СЗС, поняття поважної причини, зазначимо, що у теорії права поважну причину розуміють як об'єктивну обставину, яка унеможлиблює або ускладнює виконання певних обов'язків (дій); не залежить від волі особи; не виходить за часові межі події (дії); і наявність якої може бути підтверджено доказами. Отже, у контексті правильного розуміння ст. 407 КК України, ст. 172.11 КУпАП сутнісними ознаками поважної причини є: а) об'єктивність; б) незалежність від волі особи; в) непереборність; г) своєчасність; г) доказовість.

Розв'язуючи проблему уточнення розуміння самовільного залишення, зазначимо, що самовільним вважають будь-яке рішення зі службових питань, віднесених до компетенції військового командира (начальника), і яке приймається військовослужбовцем без узгодження з ними. Спосіб (механізм) такого узгодження належить до питань, які почасти помилково вважають дискреційними повноваженнями командирів (військових начальників), і тому, як засвідчує аналіз судової практики, часто використовуються як аргумент захисту у судовому розгляді. Проте, наголошуємо, що єдиним законним способом комунікації військовослужбовця з керівництвом із питань служби, відпусток, переведень, звільнень, здоров'я, інших особистих чи службових обставин, є подання рапорту. Відповідно до Порядку організації роботи з рапортами військовослужбовців у системі Міністерства оборони України, затвердженого наказом Міністерства оборони України від 06.08.2024 р. № 531 [12] та Інструкції з діловодства у ЗСУ, затвердженої наказом Міністерства оборони України від 31.01.2024 р. № 40 [13], рапорт – це офіційний письмовий документ, який військовослужбовець подає вищому командуванню для викладення питань службового або особистого характеру і висловлення відповідного прохання, скарги чи звіту. Етапами подання та проходження рапорту є: 1) написання рапорту, із зазначенням суті звернення, його причин, додаванням (за потреби) підтверджуючих документів; 2) розгляд рапорту командиром; 3) прийняття рішення щодо поданого рапорту; 4) доведення прийнятого рішення до відома військовослужбовця; 5) реалізація прийнятого рішення. Отже, розкриваючи поняття СЗЧ,

наголосимо, що ознакою самовільності є те, що військовослужбовець, не одержавши згоди свого командира (начальника) на у належний спосіб подане звернення (рапорт), або без подання такого, залишає територію своєї військової частини або місця служби. Також наголошуємо на неправомірному характері будь-яких інших, крім рапорту (усних, телефонних тощо) форм узгоджень питань, пов'язаних із відсутністю військовослужбовця за місцем служби, які подекуди мають місце.

Розгляд проблем, пов'язаних із кваліфікацією юридичної відповідальності за СЗЧ, потребує уваги до того, що у теорії права кваліфікація – це юридична оцінка сукупності обставин справи чи/або конкретного діяння шляхом співвіднесення його ознак із ознаками, передбаченими нормами права, з метою визначення виду та розміру справедливого покарання. У контексті нашого дослідження вважаємо слушною думку А. Л. Замахіна про те, що відсутність системного підходу у нормотворчій діяльності, пов'язаній із юридичною відповідальністю за військові право-порушення, негативно впливає на правозастосовну діяльність правоохоронних органів та суду, призводить до помилок у їх кваліфікації та неоднакової оцінки однорідних діянь [6, с. 463].

Найбільш суттєвими проблемами кваліфікації дій за ознаками ст. 407 КК України, ст. 172.11 КУпАП, які можуть вплинути на кваліфікацію юридичної відповідальності, вважаємо такі а) проблему міри (ступеня) суспільної небезпеки СЗЧ; б) проблему відмежування СЗЧ від дезертирства; в) проблему визначення часового виміру СЗЧ.

Аналізуючи проблему визначення міри (ступеня) суспільної небезпеки правопорушень, передбачених ст. 407. КК України, ст. 172.11 КУпАП, зазначимо, що така оцінка безпосередньо впливає на віднесення військового правопорушення СЗЧ до однієї із двох категорій – або до кримінального, або до адміністративного. У теорії права суспільну небезпеку розглядають як матеріальну ознаку правопорушення, що полягає у заподіянні або створенні загрози заподіяння шкоди суспільним відносинам, що охороняються законом. Суспільній небезпеці властиві якість (характер) та кількість (ступінь), що визначають суспільну цінність об'єкта посягання, наслідки, спосіб вчинення злочину, мотив, форму вини. У фаховій літературі акцентується на таких властивостях зазначеного поняття: а) є однією з ключових ознак правопорушення; б) полягає у заподіянні шкоди

об'єктам, які охороняються законом, або у створенні реальної можливості заподіяння такої шкоди; в) є підставою для відмежування злочинів від інших правопорушень та від малозначних діянь [14, с. 43]. Окремі автори, вказуючи на ступінь суспільної небезпеки як критерію розмежування кримінальних правопорушень від адміністративних, пов'язують її міру з наявністю чи відсутністю тяжких наслідків; розміром реально заподіяної шкоди; повторністю чи систематичністю; способом вчинення правопорушення; характером його вчинення тощо. З урахуванням контексту дослідження, визнаючи суспільну небезпеку за критерій розмежування кримінально-правової відповідальності за СЗЧ від адміністративно-правової, акцентуємо на таких особливостях суспільної небезпеки правопорушення СЗЧ: а) є підставою для кваліфікації діяння як протиправного; б) є показником індивідуального ступеня суспільної небезпеки зазначеного злочину; в) має рухливі межі при вирішенні питання про звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із зміною обстановки та про звільнення від покарання.

Наголошуємо, що здійснення СЗЧ у період воєнного стану або у бойовій обстановці розглядаємо як військове правопорушення, що має значно більшу суспільну небезпеку порівняно з мирним часом. Проте вважаємо, що основним мотивом дій законодавця щодо часткової декриміналізації юридичної відповідальності за СЗЧ було покладено аж ніяк не ідею нівелювання суспільної небезпеки СЗЧ в умовах війни, а ідею повернути до складу ЗСУ тих військовослужбовців, які, скоївши СЗЧ вперше, усвідомили протиправність своїх дій і визнали помилку. Доказом цього, на нашу думку, є встановлення одначасно з декриміналізацією першого випадку СЗЧ більш жорсткого кримінального покарання за повторне або тривале СЗЧ та дезертирство. Сьогодні можна стверджувати про суттєву ефективність запровадженого у листопаді 2024 року механізму декриміналізації СЗЧ. За даними Державного бюро розслідувань, за 8 місяців дії зазначеного механізму, у межах відповідної процедури, до ЗСУ повернулися понад 29 тис. військовослужбовців [15]. У цьому контексті винятково важливим вважаємо подальше вдосконалення механізму звільнення від юридичної відповідальності за СЗЧ, про що йтиметься далі.

Ще однією проблемою кваліфікації юридичної відповідальності за СЗЧ є проблема розмежування СЗЧ від дезертирства. Відповідно до ст. 408 КК України,

дезертирством є самовільне залишення військової частини або місця служби з метою ухилитися від військової служби, а також нез'явлення з тією самою метою на службу у разі призначення, переведення, з відрядження, відпустки або з лікувального закладу. У кримінології дезертирство визнається триваючим злочином, який починається з моменту самовільного залишення частини чи місця служби або нез'явлення на службу в разі призначення, переведення, з відпустки або з лікувального закладу, та закінчується затриманням дезертира чи з'явлення його із зізнанням чи його смертю. З урахуванням зазначеного, на етапі кваліфікації, для відмежування СЗЧ від дезертирства, ключову роль відіграє та обставина, що СЗЧ, поки не доведено інше, вважають тимчасовим залишенням, тобто, дією, яка не має явно підтверджених ознак мети неповернення. Тоді як дезертирство – навпаки, є умисним залишенням, якому властивий намір остаточного ухилення від служби. Отже, для правильної кваліфікації правопорушення та кваліфікації відповідальності за його здійснення, принципове значення має критерій мети, якою є наявність чи відсутність наміру остаточного уникнення подальшої військової служби, а також критерій часу, протягом якого військовослужбовець не перебував у розташуванні військової частини чи за місцем служби.

У контексті належності СЗЧ до категорії так званих триваючих правопорушень, питання його часового виміру (зокрема, початку і закінчення) є надзвичайно важливим. У фаховій літературі наявні кілька підходів щодо часового виміру СЗЧ. В. К. Гришук та М. М. Сенько [16, с. 76–77] вважають, що: а) для військовослужбовців строкової служби початком СЗЧ є фактичне залишення території військової частини або місця служби, незалежно від того, чи був це час виконання службових обов'язків, чи час відпочинку; б) для інших категорій військовослужбовців початком СЗЧ є час фактичного залишення військової частини або місця служби під час виконання своїх службових обов'язків. Початком не з'явлення без поважних причин для всіх категорій науковці пропонують вважати час закінчення встановленої тривалості правомірного перебування поза службою. Інший підхід, який поділяють, зокрема, укладачі Науково-практичного коментаря Кримінального кодексу України М. І. Мельник, М. І. Хавронюк [17, с. 1294], полягає у визнанні початком відліку СЗЧ днем, коли військовослужбовець самовільно залишив військову частину або місце служби, а початком не з'явлення

на службу – наступний день після дня установленної дати з'явлення. Проте, на нашу думку, найбільш обґрунтовану позицію займають ті фахівці, які пропонують обчислювати правові строки тривалості СЗЧ не з моменту його фактичного початку і навіть не з дня його вчинення, а з 00 годин 00 хвилин наступного дня [6, с. 463]. Такий підхід здається найбільш раціональним, оскільки він: апробований у адміністративному та кримінальному праві; є ефективним у випадку, коли точний час події установити проблематично; унеможливує вчинення помилок; найкраще захищає права військовослужбовців.

Розкриваючи *проблеми процедур і механізмів звільнення від юридичної відповідальності за СЗЧ*, зазначимо, що правовою основою для їх реалізації слугують законодавчі акти, змістом яких є відповідні зміни і доповнення до законодавства щодо підстав і порядку проходження військової служби, іншого військового законодавства, КК України, а самі механізми перебувають на стадії становлення та структуризації. У зв'язку із зазначеним, пропонуємо механізм звільнення від юридичної відповідальності за СЗЧ розуміти як сукупність нормативних, інституційних та організаційних складових, що комплексно регулюють питання щодо: а) порядку звернення військовослужбовця, який прийняв рішення щодо добровільного повернення із СЗЧ, до уповноваженого органу; б) проходження відповідної процедури в межах компетенції відповідного органу або/чи в межах судового розгляду; в) проходження процедури переводу військовослужбовця до іншої військової частини або місця служби (факультативно); г) поновлення на службі; ґ) відновлення грошового, майнового, продовольчого та інших видів забезпечення.

Сьогодні може йтися про дві моделі механізмів звільнення військовослужбовця від юридичної відповідальності за СЗЧ.

Механізм звільнення від юридичної відповідальності у разі, якщо СЗЧ тривало до трьох діб, передбачає: а) повернення військовослужбовця до військової частини/місця служби; б) звернення військовослужбовця до командира (військового начальника) із рапортом щодо наміру подальшого проходження служби; в) відновлення грошового, продовольчого, речового, інших видів забезпечення; г) в окремих випадках – перевід військовослужбовця для продовження служби в інший військовий підрозділ.

Механізм звільнення від юридичної відповідальності у випадку, якщо СЗЧ тривало понад три доби, перед-

бачає: а) повернення військовослужбовця до військової частини/місця служби; б) звернення військовослужбовця до командира (військового начальника) із рапортом щодо наміру подальшого проходження служби; в) отримання на це письмової згоди командира (військового начальника); г) надання органу досудового розслідування, прокурору або суду клопотання про намір військовослужбовця повернутися на службу; ґ) направлення відповідних матеріалів до суду; д) ухвалення судом рішення; е) поновлення військовослужбовця на службі; є) відновлення грошового, продовольчого, речового, інших видів забезпечення; ж) в окремих випадках – перевід військовослужбовця для продовження служби в інший військовий підрозділ.

Аналізуючи алгоритм звільнення від передбаченої ст. ст. 407, 408 КК України кримінальної відповідальності, наголосимо на кількох принципових моментах. *По-перше*, прийняття відповідного рішення судом можливе лише у тому випадку, якщо військовослужбовець: а) повернувся до частини/місця служби добровільно; б) не порушив встановлених законом термінів можливого добровільного повернення; в) не вчинив інших правопорушень; г) щиро розкався. *По-друге*, згідно зі ст. 286 КПК України, рішення про подання клопотання приймає особисто військовослужбовець, а суб'єктом його подання можуть бути: на стадії досудового розслідування – виключно прокурор, на стадії судового провадження – будь-яка сторона провадження (прокурор, обвинувачений, захисник). *По-третьє*, таке клопотання має бути підкріплене письмовою згодою командира (начальника) військової частини на продовження проходження такою особою військової служби. *По-четверте*, зазначене клопотання розглядається виключно судом, який і приймає рішення про звільнення військовослужбовця від кримінальної відповідальності. *По-п'яте*, відповідно до Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо порядку проходження військової служби окремими категоріями військовослужбовців під час дії воєнного стану» від 30.04.2025 р. [11], на період фактичної відсутності військовослужбовця в частині соціальні гарантії та виплати не нараховуються. Військовослужбовцям, звільненим згідно з процедурою від юридичної відповідальності за СЗЧ, дія контракту поновлюється, виплата грошового та інших видів забезпечення відновлюється.

На практиці дія механізму звільнення від юридичної відповідальності за СЗЧ не позбавлена певних проблем. Тлумачення ст. ст. 286, 287 КПК України

не дає однозначної відповіді на запитання про те, чи потрібно додавати до клопотання про звільнення від кримінальної відповідальності згоду командира (начальника), якщо таке клопотання заявляється обвинуваченим або його захисником на стадії судового провадження. Акцентуємо на певній термінологічній неточності у частині ст. 287 КПК України, де йдеться про згоду командира (начальника) щодо можливості продовження військової служби *підозрюваним*, хоча у разі подання клопотання про звільнення особи від кримінальної відповідальності на стадії судового провадження така особа має процесуальний статус *обвинуваченого*. Також проблемними аспектами механізму повернення на службу після СЗЧ вважаємо ту обставину, що дія положень КК України та КПК України щодо порядку звільнення від кримінальної відповідальності за правопорушення за СЗЧ стосується лише тих військовослужбовців, які виявили бажання повернутися на військову службу. Водночас зазначені положення не врегульовують сповна порядок звільнення від відповідальності тих військовослужбовців, які вже добровільно повернулися на військову службу.

Як рекомендації з метою вдосконалення законодавства пропонуємо запровадження норми щодо надання військовослужбовцем не письмової згоди командира (начальника) про можливість продовження підозрюваним військової служби, а довідки з військової частини із зазначенням часу повернення особи на військову службу, що, на нашу думку, значно спростило б процедуру.

Висновки та перспективи подальших досліджень. З урахуванням зазначеного, констатуємо:

1. Правильна кваліфікація юридичної відповідальності за СЗЧ, разом із розробленням дієвого механізму звільнення від неї та поновлення на військовій службі, є запорукою підтримання необхідної чисельності підрозділів Сил оборони, рівня їх боєздатності, спроможності забезпечувати захист України від російської агресії.

2. Запровадження принципу часткової декриміналізації юридичної відповідальності за СЗЧ об'єктивно обумовлює певні проблеми його реалізації, пов'язані, зокрема, із: а) розумінням нормативного змісту ст. 407, 408 КК України, ст. 172.11 КУпАП; б) кваліфікацією юридичної відповідальності за СЗЧ; в) дією механізму звільнення від юридичної відповідальності за СЗЧ. Окремими проблемами нормативного змісту ст. 407 КК України та 172.11 КУпАП є: а) закріплення вичерпного переліку ситуацій нез'явлення без поважних причин; б) відсутність закріплення

поняття поважної причини; в) відсутність закріплення критеріїв самовільності.

3. Механізм звільнення від юридичної відповідальності за СЗЧ – це сукупність нормативних, інституційних та організаційних складових, які комплексно регулюють питання щодо: а) порядку звернення військовослужбовця, який прийняв рішення щодо добровільного повернення із СЗЧ, до уповноваженого органу; б) проходження відповідної процедури в межах компетенції відповідного органу або/чи судового розгляду; в) проходження процедури переведення (факультативно); г) поновлення на службі; г) відновлення грошового, інших видів забезпечення.

4. Для правильного розуміння ст. 407 КК України, ст. 172.11 КУпАП запропоновано розуміння понять: *поважної причини* – як об'єктивної обставини, яка не залежить від волі особи, має тривалість у визначений період часу; обумовлює відсутність військовослужбовця у частині або за місцем служби і наявність якої зазвичай підтверджується доказами; *самовільного залишення військової частини або місця служби* – як неправомірної дії, коли військовослужбовець, не одержавши згоди свого командира (начальника), залишає територію своєї військової частини або місця служби.

5. До переліку суттєвих проблем кваліфікації юридичної відповідальності за СЗЧ окреслено такі: а) міри (ступеня) суспільної небезпеки СЗЧ; б) відмежування СЗЧ від дезертирства; в) визначення часового виміру СЗЧ. Доведено, що суспільна небезпека СЗЧ: а) є ключовою ознакою для кваліфікації діяння як протиправного; б) є показником індивідуального ступеня протиправності та шкідливості зазначеного правопорушення; в) має рухливі межі при вирішенні питання про звільнення від відповідальності у зв'язку із зміною обстановки

6. Сьогодні зазначений механізм перебуває на стадії становлення та апробації. Тому йому притаманні певні недоліки, які може бути усунено шляхом удосконалення нормативного регулювання та застосування відповідних інструментів. Одним із напрямів його вдосконалення є подальший, більш предметний аналіз концептуальних засад юридичної відповідальності за СЗЧ та звільнення від неї, що і становить перспективи наших подальших досліджень.

Список використаних джерел

1. Офіс генерального прокурора: офіційна інтернет-сторінка. URL: <https://www.dw.com/uk/ofis-generalnogo-prokurora/t-56953886>. (дата звернення: 01.08. 2025).

2. Харитонов С. О. Кримінальна відповідальність за військові злочини за кримінальним правом України: монографія. Харків: Право, 2018. 328 с.
3. Ониськів А. М. Кримінальна відповідальність за порушення порядку проходження військової служби, вчинені в умовах особливого періоду або в бойовій обстановці: дис. канд. юрид. наук: 12.00.08; Київ. ун-т права НАН України; Ін-т держави і права ім. В. В. Корецького НАН України. Київ, 2017. 268 с.
4. Шульга А. М., Міненко О. Д. Прикладні аспекти застосування ст. 407 КК України (Самовільне залишення військової частини або місця служби). *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2025. № 34(1). С. 90–105. URL: <https://doi.org/10.32631/vca.2025.1.06>.
5. Висоцький П. Г. Самовільне залишення військової частини або місця служби. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція*. 2024. № 72. С. 134.137. DOI <https://doi.org/10.32782/2307-1745.2024.72.26>.
6. Замахін А. Л. Самовільне залишення військової частини або місця служби в умовах воєнного стану або в бойовій обстановці. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 11. С. 462–464.
7. Коломієць Н. В., Лугина Є. Ю. Кримінально-правова характеристика самовільного залишення військової частини або місця служби. Аналіз об'єктивних і суб'єктивних ознак. *Аналітично-порівняльне правознавство: електронне наукове видання*. 2024. № 4. С. 579–584. DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2024.02.98>.
8. Коломієць Н. В., Лугина Є. Ю. Самовільне залишення військової частини або місця служби: проблемні аспекти кваліфікації. *Кримінально-виконавча система: Вчора. Сьогодні. Завтра*. 2024. № 1. С. 9–20. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/kvsvsz_2024_1_3. DOI [10.32755/sjcriminal.2024.01.009](https://doi.org/10.32755/sjcriminal.2024.01.009).
9. Загинець-Заболотенко З. А. Самовільне залишення військової частини або місця служби та дезертирство (статті 407 та 408 Кримінального Кодексу України): основні правові позиції Верховного Суду щодо кваліфікації. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 12. С. 339–342. DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-12/84>.
10. Про внесення змін до Кримінального кодексу України, Кримінального процесуального кодексу України та інших законів України щодо вдосконалення кримінальної відповідальності за злочини проти встановленого порядку несення або проходження військової служби під час дії воєнного стану: Закон України від 20 серпня 2024 року № 3902-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3902-20#Text> (дата звернення: 01.08.2025).
11. Про внесення змін до деяких законів України щодо порядку проходження військової служби окремими категоріями військовослужбовців під час дії воєнного стану: Закон України № 4392-IX від 30 квітня 2025 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4392-20#Text> (дата звернення: 01.08.2025).
12. Про затвердження Порядку організації роботи з рапортами військовослужбовців у системі Міністерства оборони України: наказ Міністерства оборони України від 06.08.2024 р. № 531. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1214-24#Text> (дата звернення: 05.04.2025).
13. Інструкція з діловодства у Збройних Силах України: наказ Міністерства оборони України від 31.01.2024 р. № 40. URL: <https://turbota.mil.gov.ua/dopomoga-dilovodam/instrukciya-z-dilovodstva-u-zbrojnyh-sylah-ukrayiny> (дата звернення: 05.04.2025).
14. Рудковська М. Р. Суспільна небезпека як ознака поняття злочину: дис. канд. юрид. наук: 12.00.08 / Львів. держ. ун-т внутр. справ. Львів, 2017. 187 с.
15. За останні 8 місяців із СЗЧ на службу повернулися понад 29 тисяч бійців. *Українська правда*. 05. 08. 2025. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2025/08.5/7524841> (дата звернення 05.08.2025).
16. Гришук В. К., Сенько М. М. Кримінальна відповідальність за самовільне залишення військової частини або місця служби: монографія. Львів, 2007. 103 с.
17. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / А. М. Бойко, Л. П. Брич, О. О. Дудоров та ін.; за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. 11-те вид., переробл. та доповн. Київ, 2019. 1480 с.

References

1. Ofis heneral'noho prokurora: ofitsyna internet-storinka. (2025). URL: <https://www.dw.com/uk/ofis-generalnogo-prokurora/t-56953886>. [in Ukrainian].
2. Kharytonov, S. O. (2018). Kryminal'na vidpovidal'nist' za viys'kovyi zlochyny za kryminal'nym pravom Ukrayiny: monohrafiya [Criminal liability for war crimes under the criminal law of Ukraine:]. Kharkiv: Pravo. 328 s. [in Ukrainian].
3. Onys'kiv, A. M. (2017). Kryminal'na vidpovidal'nist' za porushennya poriyadku prokhozheniya viys'kovoyi sluzhby, vchyneni v umovakh osoblyvoho periodu abo v boyoviyi obstanovtsi [Criminal liability for violation of the order of military service, committed in the conditions of a special period or in a combat environment]:

dys. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.08; Kyiv. un-t prava NAN Ukrayiny; In-t derzhavy i prava im/ V. V. Korets'ko-ho NAN Ukrayiny. Kyiv. 268 s. [in Ukrainian].

4. Shul'ha, A. M., Minenkov, O. D. (2025). Prykladni aspekty zastosuvannya st. 407 KK Ukrayiny (Samovil'ne zalyshennya viys'kovoyi chastyny abo mistysya sluzhby). [Applied aspects of application of Art. 407 of the Criminal Code of Ukraine (Arbitrarily leaving a military unit or place of service)]. *Visnyk Kryminolohichnoyi asotsiatsiyi Ukrayiny*. № 34(1). S. 90–105. URL: <https://doi.org/10.32631/vca.2025.1.06>. [in Ukrainian].

5. Vysots'kyi, P. H. (2024). Samovil'ne zalyshennya viys'kovoyi chastyny abo mistysya sluzhby [Voluntary abandonment of a military unit or place of service]. *Naukovyy visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Ser.: Yurysprudentsiya*. № 72. S. 134–137. DOI <https://doi.org/10.32782/2307-1745.2024.72.26>. [in Ukrainian].

6. Zamakhin, A. L. (2023). Samovil'ne zalyshennya viys'kovoyi chastyny abo mistysya sluzhby v umovakh voyennoho stanu abo v boyoviy obstanovtsi [Arbitrarily leaving a military unit or place of service under martial law or in a combat situation]. *Yurydychnyy naukovyy elektronnyy zhurnal*. № 11. S. 462–464. [in Ukrainian].

7. Kolomiyets', N. V., Luhyna, Y. Y. (2024). Kryminal'no-pravova kharakterystyka samovil'noho zalyshennya viys'kovoyi chastyny abo mistysya sluzhby. Analiz ob'yektyvnykh i sub'yektyvnykh oznak [Criminal law characteristics of voluntary abandonment of a military unit or place of service. Analysis of objective and subjective signs]. *Analitichno-porivnyal'ne pravoznavstvo: elektronne naukove vydannya*. № 4. S. 579–584. DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2024.02.98>. [in Ukrainian].

8. Kolomiyets', N. V., Luhyna, Y. Y. (2024). [Voluntary abandonment of a military unit or place of service: problematic aspects of qualification]. Samovil'ne zalyshennya viys'kovoyi chastyny abo mistysya sluzhby: problemni aspekty kvalifikatsiyi. *Kryminal'no-vykonavcha sistema: Vchora. S'ohodni. Zavtra*. № 1. S. 9–20. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/kvsvsz_2024_1_3. DOI 10.32755/sjcriminal.2024.01.009. [in Ukrainian].

9. Zahyney-Zabolotenko, Z. A. (2023). Samovil'ne zalyshennya viys'kovoyi chastyny abo mistysya sluzhby ta dezertyrstvo (statti 407 ta 408 Kryminal'noho Kodeksu Ukrayiny): osnovni pravovi pozytsiyi Verkhovnoho Sudu shchodo kvalifikatsiyi. [Voluntary abandonment of a military unit or place of service and desertion (Articles 407 and 408 of the Criminal Code of Ukraine): the main legal positions of the Supreme Court regarding qualifications]. *Yurydychnyy naukovyy elektronnyy zhurnal*.

№ 12. S. 339–342. DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-12/84>. [in Ukrainian].

10. Pro vnesennya zmin do Kryminal'noho kodeksu Ukrayiny, Kryminal'noho protsesual'noho kodeksu Ukrayiny ta inshykh zakoniv Ukrayiny shchodo vdoskonalennya kryminal'noyi vidpovidal'nosti za zlochyny proty vstanovlenoho porядku nesennya abo prokhozheniya viys'kovoyi sluzhby pid chas diyi voyennoho stanu [On amendments to the Criminal Code of Ukraine, the Criminal Procedure Code of Ukraine and other laws of Ukraine regarding the improvement of criminal liability for crimes against the established order of military service during martial law]: Zakon Ukrayiny № 3902-IX (2024) (Ukrainian) URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3902-20#Text>. [in Ukrainian].

11. Pro vnesennya zmin do deyakykh zakoniv Ukrayiny shchodo porядku prokhozheniya viys'kovoyi sluzhby okremymy katehoriyamy viys'kovosluzhbovt-siv pid chas diyi voyennoho stanu [On amendments to some laws of Ukraine regarding the procedure for completing military service by certain categories of servicemen during martial law]: Zakon Ukrayiny № 4392-IX. (2025). (Ukrainian). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4392-20#Text>. [in Ukrainian].

12. Pro zatverdzhennya Poryadku orhanizatsiyi roboty z raportamy viys'kovosluzhbovt-siv u systemi Ministerstva oborony Ukrayiny [On the approval of the Procedure for organizing work with reports of servicemen in the system of the Ministry of Defense of Ukraine]: nakaz Ministerstva oborony Ukrayiny № 531. (2024). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1214-24#>. [in Ukrainian].

13. Instruktsiya z dilovodstva u Zbroynykh Sylakh Ukrayiny [Instruction on record keeping in the Armed Forces of Ukraine]: nakaz Ministerstva oborony Ukrayiny № 40. (2024). URL: <https://turbota.mil.gov.ua/dopomoga-dilovodam/instruktsiya-z-dilovodstva-u-zbrojnyh-sylah-ukrayiny>. [in Ukrainian].

14. Rudkovs'ka, M. R. (2017). Suspil'na nebezpeka yak oznaka ponyattya zlochynu [Public danger as a sign of the concept of crime]: dys. kand. yuryd. nauk: 12.00.08. L'viv. derzh. un-t vnutr. sprav. L'viv. 187 s. [in Ukrainian].

15. Za ostanni 8 misyatsiv iz SZCH na sluzhbu pov-ernulysya ponad 29 tysyach biytsiv (2025). *Ukrayins'ka pravda*. 05. 08. 2025. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2025/08.5/7524841>. [in Ukrainian].

16. Hryshchuk, V. K., Sen'ko, M. M. (2007). Kryminal'na vidpovidal'nist' za samovil'ne zalyshennya viy's'kovoї chastyny abo mistysya sluzhby [Criminal liability for voluntarily leaving a military unit or place of service]: monohrafiya. L'viv, 2007. 103 s.

17. Naukovo-praktychnyy' komentar Kryminal'noho kodeksu Ukraïny. (2019). [Scientific and practical commentary on the Criminal Code of Ukraine] / A. M. Boy'ko, L. P. Brych, O. O. Dudorov ta in.; za red. M. I. Mel'nyka, M. I. Khavronyuka. 11-te vyd., pererobl. ta dopovn. Kyiv, 1480 s. [in Ukrainian].

Beikun Andrii

PhD in Law, Associate Professor,
Associate Professor of the Department
of Legal Support and Law Enforcement Activities,
Faculty of State Security,
Kyiv Institute of the National Guard of Ukraine

Pelahesha Oleksandr

PhD in Law, Lecturer of the Department
of Legal Support and Law Enforcement Activities,
Faculty of State Security,
Kyiv Institute of the National Guard of Ukraine

Myna Volodymyr

PhD in Law, Lecturer of the Department
of Legal Support and Law Enforcement Activities,
Faculty of State Security,
Kyiv Institute of the National Guard of Ukraine

**LEGAL LIABILITY FOR UNAUTHORIZED
LEAVING OF A MILITARY UNIT OR PLACE
OF SERVICE: PROBLEMS OF QUALIFICATION,
REALIZATION, EXEMPTION
FROM REALIZATION**

The article, using the legal comparative method, methods of legal analysis and legal hermeneutics, identifies and reveals the content of certain theoretical and practical problems related to legal liability for unauthorized leaving of a military unit or place of service and exemption from it.

The author proves that the correct qualification of legal liability for unauthorized leaving of a military unit, together with the introduction of an effective mechanism for discharge from such liability, is a key to maintaining the required number of units of the Defense Forces, their combat capability, and their ability to ensure the defense of Ukraine against russian aggression.

The author establishes that the introduction of the principle of partial decriminalization of legal liability for unauthorized leaving of a military unit objectively causes certain problems of its implementation. In particular, these are the problems related to: a) understanding of the normative content of Articles 407, 408 of the Criminal Code of Ukraine, Article 172.11 of the Code of Ukraine on Administrative Offenses; b) qualification of legal liability for unauthorized

leaving of a military unit; c) the effect of the mechanism of exemption from legal liability for unauthorized leaving of a military unit. The author identifies and discloses certain problems of the normative content of Article 407 of the Criminal Code of Ukraine and Article 172.11 of the Code of Ukraine on Administrative Offenses. In particular, these are: a) an exhaustive list of situations of failure to appear without valid reasons; b) lack of a definition of a valid reason; c) lack of criteria for unauthorized absence.

With a view to improving approaches to understanding the normative content of Article 407 of the Criminal Code of Ukraine and Article 172.11 of the Code of Ukraine on Administrative Offenses, the author proposes an understanding of the concepts of: good reason, unauthorized leaving of a military unit or place of service, and the mechanism of exemption from legal liability for unauthorized leaving of a military unit.

The author identifies and reveals the content of certain issues of qualification of legal liability for unauthorized abandonment of a military unit, such as: a) the measure (degree) of public danger of unauthorized abandonment of a military unit; b) distinguishing unauthorized abandonment of a military unit from desertion; c) determining the time dimension of unauthorized abandonment of a military unit. The author substantiates the public danger of unauthorized abandonment of a military unit committed during wartime or in a combat situation.

The author offers an understanding of the mechanism of exemption from legal liability for unauthorized leaving of a military unit as a set of regulatory, institutional and organizational components which comprehensively regulate the following issues: a) the procedure for applying to an authorized body by a serviceman who has decided to voluntarily return from unauthorized leaving of a military unit; b) undergoing the relevant procedure within the competence of the relevant body or court proceedings; c) undergoing the transfer procedure (optional); d) reinstatement in service; e) restoration of monetary and other types of security.

It is established that today this mechanism is at the stage of formation and testing. It is characterized by certain shortcomings which can be eliminated by improving the regulatory framework and applying appropriate instruments. It is determined that one of the areas of improvement is further, more substantive analysis of the conceptual framework of legal liability for unauthorized leaving of a military unit and discharge from it.

Keywords: *unauthorized leaving of a military unit or place of service; problem; decriminalization; legal qualification; legal liability; exemption from legal liability; mechanism.*